

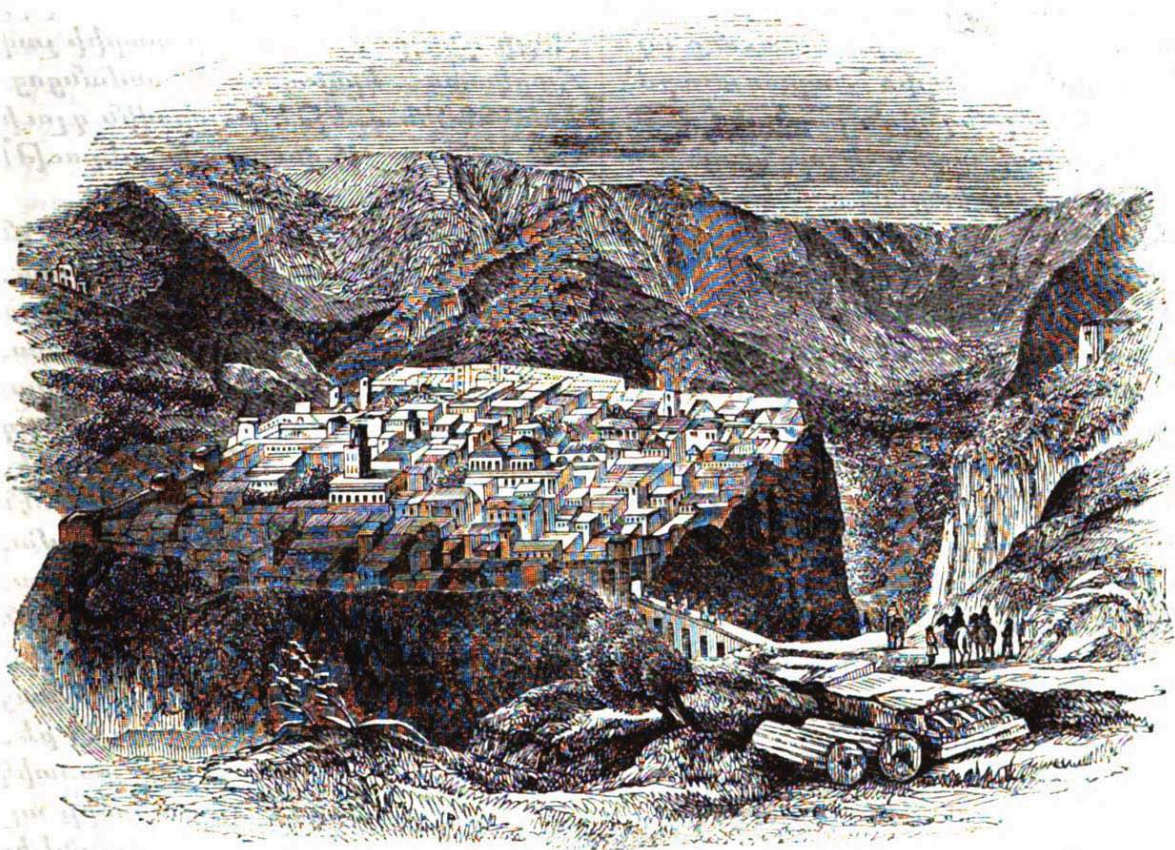
ջրին երեսէն կարագն ու պաղեցուր,
կիմանաս չափը, ու մէջը խառնուած
գետնախնձորը : Վարձեալ, տրամ

մը կարագ չորս տրամ բլեկնի՝ ե-
ղի մէջ լուծէ. մէկէն ինչ և իցէ օտար
նիւթ տակը կիջնայ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ղէզայի :

Սոստանդինա խաղաղին տեսքը :

ՏԱՍՈՒԵՐԿՈՒ տարի մը կայ որ եւ-
րոպացիք մասնաւոր ուշադրութիւն
մը կընեն Ղիւրիկէի աս մասին վրայ, և
գաղղիացիք Տինգ վեց տարի է որ ան-
տեղուանքը անդադար պատերազմ
ընելու հետ են. ուստի կարժէ որ հոս
Ղէզայիին վրայ մէկքանի հին ու
նոր տեղեկութիւններ դնենք :

Հիմա Ղէզայի՝ ըսուած երկիրը

1 Ղէզայի անունը արաբերէն կամ տաճկե-
րէն է. խաղաղիք Algeri, գաղղիացիք Alger («Լ-
ժէ») կըսեն :

Ղիւրիկէի հիւսիսային ծայրն է՝ մի-
ջերկրական ծովուն ու Ղալաս լեռնե-
րուն մէջտեղը. երկայնութիւնը 600
մղոնի չափ, լայնութիւնը 200 : Ղիւ
երկրիս հին բնակիչները գետուղացիք
ու լիբիացիք էին, կըսէ Սալուս-
տիոս, որ վայրենի ժողովուրդներ
էին. ետքը Հերքիւլէսի առաջնոր-
դութեամբը եկան, կըսէ, մարք
կամ մեդացիք, հայերը, պարսիկ-
ները, ու կամաց կամաց երկրցոյց հետ

1 Թիւրքմէնի :

խառնուելով՝ նուամիդացի ու մաւրի-
տանացի ըսուած ազգերը ձեւացան :
Սաւրիտանացիք ինչուան հիմա ի-
րենց հին անունը պահած են . վասն
զի տաճկերէն ճո՛ղի , և իտալերէն
ճո՛ւի կըսուին . իսկ նուամիդացիք թէ-
պէտ հիմա պէրպէի ու գաղաթիլ կը-
սուին , բայց իրենց բնութիւնն ու
սովորութիւնը կըցուցնէ որ հին նու-
ամիդացւոց սերունդն են . ու ինչպէս
որ անոնք հռոմայեցւոց աչքը շատ ան
գամ վախցուցին , նոյնպէս ասոնք ալ
հիմա իրենց կտրիճ՝ արագաշարժ՝
կատաղի ու յանդուգն յարձակումներ
ներսկը քանի ատեն է որ նեղութի
կուտան գաղղիացւոց , թէպէտ և
գրեթէ միշտ ալ կըյաղթուին ու կը-
փախն :

Սիջին դարու ատենները հագիւ-
թէ քրիստոնէութիւն սկսեր էր մըտ-
նել ան երկիրները , արաբացիք ե-
կան տիրեցին , ու մեծ հալածանքով
իրենց դաւանանքը հաստատեցին բո-
լոր Միտիկէին ծովեզերքը : Ենով
գոհ չեղան , դիմաց ալ անցան , ու
Սպանիայի Ենտալուսիա գաւառին
տիրեցին : Ետեն անցնելէն ետքը՝
սպանիացւոց Փերտինանտոս Ե թա-
գաւորը չէ թէ միայն իր երկրէն դուրս
հանեց արաբացիները , հապա նաև
Միտիկէ անցուց իր զօրքը , որ բոլոր
ան երկիրներուն տիրելով , նաև Ղէ-
զայիր քաղաքը բերդերով ամրացցին
ու շէնքերով զարդարեցին . ետքը
օսմանցիք ալ աւելի մեծցուցին ու
ամրացցին : Փերտինանտոս մեռնե-
լուն պէս՝ արաբացիք ոտք ելան , Ղէ-
զայիր քաղաքը ցամաքէն պաշարեցին .
նոյն ատենը անուանի Խայրէտտին
փաշան , որ ծովու աւազակ մըն էր ,
ու եւրոպացիք Պապապոստոս անունը
կուտան իրեն , շատ նաւերով ու զօր-
քով ծովէն պաշարեց քաղաքը . աս
տեսնելով սպանիացիք ձգեցին փա-
խան , և պաշարողները ներս մտան :
Բայց Խայրէտտին փաշան արաբա-
ցւոց Սելիմ անունով առաջնորդը ըս-
պաննեց , ինքն եղաւ բոլոր երկրին

տէրը . իմաց տուաւ Վանունի սուլ-
դան Սիւլէյմանին իր ըրած քաջու-
թիւնը , թագաւորն ալ հաստատեց
զինքը իշխանութիւն մէջ՝ ապրսպրե-
լով որ չըլլայ թէ ձեռքէ հանէ այն-
պիսի երկիրը : Եւ բանսեղաւ 1535ին .
անկէ ետքը ինչուան 1700ին ատեն-
ները օսմանցոց կողմանէ կուսակալ
մը կըդրուէր որ Ղէզայիրի Տայի կը-
սուէր , ետքը Ղէզայիրի զօրքերը հը-
րաման ունեցան իրենց ուղած մարդը
Տայի դնելու , և հարիւր տարիի չափ
հարկատու կըսեպուէին օսմանցոց .
իսկ 1800ին գրեթէ բոլորովին գլուխ
քաշեցին ու ինքնագլուխ տէրութի
մը եղան :

Ղէզայիրցիք իրենց կտրճութիւն
ու ծովու վրայ աւազակութիւն ընե-
լու շատ վարպետ ըլլալով՝ խիստ շատ
փնասներ տուած են միշտ եւրոպա-
ցւոց , աւելի Սպանիայի և Իտա-
լիայի ծովեզերքէն անհամար մարդ-
բռնելով անդադար ու գերի ընե-
լով . անոր համար ալ գրեթէ ամէն
ատեն պատերազմ ունեցեր էին , մա-
նաւանդ սպանիացւոց ու գաղղիա-
ցւոց հետ : Կարողոս Ե կայսրը 1541ին
տեսնելով որ Խայրէտտին փաշան Պո-
լիս գնացեր է , Ղէզայիրի վրայ գնաց
պատերազմով . և թէպէտ առջի բե-
րան յաղթեց , բայց ետքը սաստիկ
յաղթուեցաւ . որով Ղէզայիրցիք ալ
աւելի երես աւին , ու քրիստոնէից
դէմ անգթութիւննին աւելցուցին :
Վաղղիացւոց Սուլէյմանի Ժ Ե թա-
գաւորը 1682ին իր Տիւբէն անունով
զօրապետին ձեռքովը պաշարեց Ղէ-
զայիրը ու անանկ նեղը ձգեց որ Ղէ-
զայիրցիք խոնարհեցան , ու խօսք
տուին աւազակութենէ ետ կենալու .
բայց խիստ քիչ ատեն պահեցին իրենց
խոստումները : Ենկէ ետքն ալ թէ
գաղղիացիք և թէ սպանիացիք շատ
ջանացին Ղէզայիրցիները նուաճե-
լու , ճար չեղաւ . 1816ին անգղիացւոց
Լորտ Լքսմութ անունով զօրավարը
գնաց պաշարեց Ղէզայիրը , շատ
մարդ կորսնցուց , բայց ետքը ետքը

անանկ ըրաւ որ ճեղայիրցիք իրենց տային դէմ ելան, ու ստիպեցին որ խոնարհի, և անգղիացւոց ուզածները կատարէ. տային ալ խոնարհեցաւ, բայց ետքը խօսքին վրայ չկեցաւ. առջինին պէս եւրոպացւոց նաւերը կրճուէր, ծանր տուրքեր կառնէր, մէջի մարդիկը գերի կրնէր: Ս' երջապէս 1824ին սկսաւ գաղղիացւոց պատերազմը ճեղայիրցոց հետ, ու Լաւրոպան ան մեծ հարուածէն ազատեցաւ: Ս' ասն զի Ղեղայիրի կուսակալը որ Շիւսէյին փաշա կըսուէր, ու գաղղիացւոց հիւպատոսը՝ Տիւվալ, օր մը խօսք խօսքի կուգան, ու տային սաստիկ բարկանալով՝ ձեռքի ճանձաւանը հիւպատոսին երեսին կրնետէ: Վաղղիացւոց տէրութիւնը աս լսելուն պէս՝ պատերազմ բացաւ, ու իրեք տարի պաշարեց Ղեղայիրը, բայց անօգուտ: Իսկ 1830ին Պոլսումոն ու Տիւփէռէ զօրավարները գնացին նոր զօրքով, և քսան օր պաշարելէն ետքը Ղեղայիրը առին, ու մէյմըն ալ չելան մէջէն, մօնաւանդ թէ հետզհետէ ուրիշ երեւելի քաղաքներ ալ առին, ինչպէս Կոստանդինան 1837ին: Ղեղայիրի ետքի տային Լաւրոպա քեցցին, և արաբացւոց գլխաւոր իշխանին հետ՝ որ է հռչակաւոր Կպտիւղատըրը ըսուածը՝ դաշնագրութիւն ըրին. բայց աս գործողութեան մէջ խաբուեցան. վասն զի անիկայ 1838ին անբաւ զօրք ժողովեց ու յանկարծակի գաղղիացւոց վրայ ընկաւ ու մեծամեծ վնասներ տուաւ. անկէ 'ի վեր գաղղիացիք գրեթէ անդադար պատերազմի հետ են, ու արաբացւոց յարձակմունքներուն դէմ կրկենան քաջութիւն, և շատ անգամ կըյաղթեն:

Ղեղայիր քաղաքը բլուրի մը վրայ շինուած ըլլալով, տեւքը խիստ աղուոր է. աղէկ նաւահանգիստ մը ունի. հին փողոցները նեղ են, և տրները հողէ տանիք ունին: Կովուն

կողմանէ գրեթէ անառիկ է աս քաղաքս՝ ամուր պարիսպով. իսկ ցամաքէն խիստ տկար է: Վաղղին մէջի եղած հասարակաց շէնքերուն գլխաւորները ասոնք են. տային պալատը, որ երկու մեծ գաւիթ ունի, ու երկուքին մէջ ալ ընդարձակ շէնքեր ու մեծամեծ սրահներ կան՝ մարմարիոն քարէ սիւներով զարդարուած, որ Ղենովայէն բերուած են. բայց վերջի տային բլրակի մը վրայ Վասապա ըսուած միջնաբերդին մէջ կրննակէր, քաղղին հարաւային ծայրը: Պալատէն ետքը երեւելի է նաւարանը, որ պատով մը բաժնուած է քաղղէն. ասիկայ իրեք դուռ ունի դէպ 'ի ծով, և աս դռներէն նաւերը ծով կիջեցնեն: Վ' զկիթներուն մէջ երեւելի է անիկայ որ 1790ին քրիստոնեայ գերիներուն ձեռքովը սկսեր է շինուիլ. մեծաշէն են նաւ զինուորանոցները, և գերիներու բնակարանները:

Ոմանք կըսեն թէ Ղեղայիր քաղաքը ատենով աշխարհքիս էն հարուստ քաղաքներէն մէկն եղած է, և թէ՛ ասոր պէս մէկ քաղաք մը չկայ որ մէջը քաղաքական օրէնքները այնչափ ճիշդ պահուէին: Իշխանիչներուն թիւը ոմանք 50,000 կըգնեն, ոմանք ալ ինչուան 100,000, որ խիստ շատ կերենայ. թէպէտ և աս թիւին մէջ կանցընեն բոլոր ան բնակիչներն ալ որ քաղղին չորս դին եղած զուարճալի տեղուանքը կրբնակին. բայց վերջի եղած ճիշդ հաշիւներուն նայելով՝ 1830ին 70,000 հոգի են եղեր բնակիչները. իսկ հիմա 30,000: Երբոր գաղղիացիք աս քաղաքս առին, մէջը 12 պատերազմական նաւեր կային, 1500 պղնձէ թնդանօթ, ցամաքային և ծովային զինարաններուն մէջ անբաւ զէնքեր, միջնաբերդին գանձին մէջ ալ 48 միլիոն Ֆրանքի չափ ոսկի և արծաթ ստակ. աս ստակը ոմանք 270 միլիոնէն ինչուան 400 միլիոն Ֆրանքի ալ հասուցին:

Ուրիշ քաղաքներուն մէջ երևելին Կոստանդինա քաղաքն է, որ հին աւտեն Կիրթա կըսուէր, և հռոմայեցւոց ժամանակը խիստ անուանի ու բազմամարդ էր. հիմակուան բնակիչները 40,000 հոգի կըսեպուին: Վերջը բարձր ու ապառաժ լեռնակի մը վրայ է, ու իրեք կողմէն Ռումէլ ըսուած գետը կըպտըտի. ասոր վրայ ինչուան հիմա կեցած է հռոմայեցւոց շինած կամուրջը. և ուրիշ հնուածիւններ ու աւերակներ խիստ շատ կան քաղքին մէջն ու քովերը. իսկ վերի կողմը մեծ ջրվեժ մը կայ որ 600 ոտնաչափ բարձրէն կըթափի, և է Վատիւլքէպիր ըսուած գետը: Վաղղիացիք աս քաղաքս առնելով մեծ վաստակըրած կըսեպուին, որովհետեւ ասով Վերիկէին ներսերը ապահով տեղ մը ունեցան ոտուրնին հաստատելու: Հոս դրած պատկերնիս աս քաղքին տեսարանն է:

Երեւելի տեսք:

ԿԸՍԵՊՈՒԻ ԹԷ Եւրոպայի մէջ արհեստները վերջի կատարելութեան հասած են, և ամէն կենցաղօգուտ բաները դիւրին կերպով կըշինուին. բայց եւրոպացիք այնչափին ալ դո՛հ չըլլալով, կրնային որ աւելի դիւրին ու աղէկ կերպով պատրաստեն տնտեսական ու քաղաքական գործածութեան բաները. օրինակի համար, հին ատենէն ՚ի վեր նաւերը փայտէ ու տախտակէ կըշինուէին, և աս կերպով մարդիկ մեծամեծ նաւարկութիւններ ըրած են բոլոր աշխարհքիս երեսը. բայց անոր ալ գո՛հ չըլլալով, վերջի տարիներուս սկսան երկրթէ նաւեր նաւակներ շինել, տեսնելով

որ աւելի շահաւոր է, և գործածելու կերպն ալ հեշտ:

Ընեւուն կերպը խիստ դիւրին է. նաւերուն կողերը մեծամեծ աղեղնաձև երկաթներ են. վրան տախտակի տեղ երկրթէ տախտակներ կըդրեն՝ երկրթէ գօտիներով ամրցուցած, անոնց վրան ալ ծակեր բանալով գամեր կըզարնեն ու մէկալ դիէն կըծեծեն, և ամէն մէկ տախտակները ծեծելով իրարու հետ կըմիացընեն: Եւ կերպով շինուած նաւուն օգուտը աս է որ խիստ ամուր կըլլայ, փայտէ նաւերէն աւելի թեթեւ. մրրիկներու և ալէկոծութիւններու աղէկ դէմ կըդնէ. հասարակ նաւէն շատ կըդիմանայ, և նորոգելը աւելի դիւրին կըլլայ. ջուր առնելու վտանգը կըքիչնայ, և թէ որ առնէ ալ՝ ներսի կողմէն դարման կրնայ ըլլալ. կրակէ վախ ամենեւին չունի. ծախքը քիչ է՝ մանաւանդ մեծ շոգենաւեր շինելու համար. նաւուն ինչ ձև որ ուզեն՝ կըտրորուի. որչափ մեծ կուզես կըշինուի, փայտէ շինածին պէս չէ, և աւելի բեռ կրնայ առնել: Իսկ պզտիկ նաւակները իրենց մեծութեւ համեմատ աւելի թեթեւ ըլլալով՝ վեց ժամու ճամբան չորս ժամու մէջ կըլմնցընեն:

ԱՂԴԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բազմավիպին 13 ու 14 երեսներուն մէջ յիշուած ուռաի ստակը հասկընալու է անաբէնի արծաթ բուպին. որովհետեւ մեծին Պետրոսի ատեն մէկ բուպին գրեթէ 4 ու կէս ֆուանթ էր. իսկ կատարինէին ժամանակը գրեթէ 5 ֆուանթ: Յայտնի է որ հիմակուան արծաթ բուպին, որ Բուպիւնի կըսուի, գրեթէ 3 ու կէս ֆուանթի տեղ կանցնի. և թուղթ բուպին (անիւնի) մէկ ֆուանթի տեղ:

— 112 երեսը ոտանաւորին յիսուումէկերորդ տողէն ետքը աս տողս ալ կարգալու է, որ տպագրութեան ատեն գուրս ընկեր է.

« Գանգրահերն այն խայտակն եւ վերոյ Տիտանց »: